

HISTORIC CAIRO

نویسنده: جیم آنتونیو

Jim Antoniou

چکیده:

جیم آنتونیو در مقاله حاضر با بررسی پیشینه قاهره در دوره‌های گوناگون همچون شکل‌گیری شهر نظامی «الفسطاط» و بنیانگذاری القاهره به دست فاطمیان، تحولات آن را تا به قرن حاضر دنبال می‌کند. وی پس از معرفی ساختار شهری قاهره و مجموعه‌های ارزشمند آن به تشریح وضع کنونی شهر تاریخی و مشکلات آن، از جمله وضعیت نابسامان مدیریت شهری می‌پردازد. بخش پایانی مقاله به معرفی طرح احیاء بافت تاریخی قاهره و ارائه چارچوب آن اختصاص دارد.

کلید واژه:

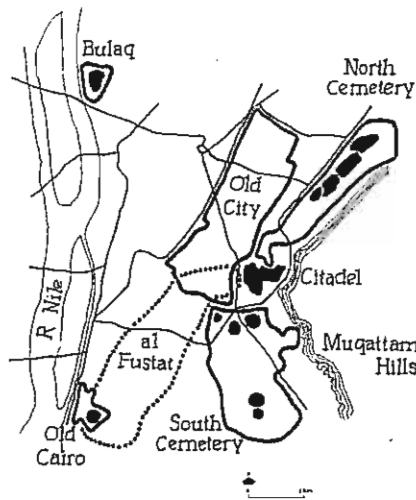
جامعه بین‌المللی، طرح راهبردی، سرمایه‌گذاری، برنامه توسعه.

بافت تاریخی قاهره، هسته در حال فروپاشی بزرگترین شهر آفریقا است. این شهر هم‌اکنون با مساحتی بیش از ۴۵۰ کیلومتر مربع و جمعیتی حدود ۱۶ میلیون نفر، گرفتار کمبود شدید مسکن و نرخ بیکاری ۲۰ درصدی است. در تقابل با گستره کلان شهری، بسیاری از مناطق تاریخی مخروبه‌اند و به محلاتی فقیرنشین تبدیل شده‌اند. در این شهر، فقر، بیکاری و بی‌سوادی با فقدان آگاهی نسبت به ارزش بناهای تاریخی در آمیخته است.

با این حال، قاهره از نظر معماری از هویت ممتازی برخوردار و بیشترین تراکم یادگارهای دوران اسلامی را در جهان، چه از لحاظ کمی و چه کیفی، در خود جای داده است. عناصر تاریخی ثبت شده‌ی آن در خدمت میراث یونسکو با آثار تاریخی «و نیز» برابری می‌کند. از جمله بناهای تاریخی قاهره مساجد، آرامگاه‌ها و مدارس است که از قرن هفتم تا نوزدهم میلادی به دستور حامیان شاخص و سرشناس ساخته شده‌اند.

حمام‌های عمومی، خانه‌ها، کاخ‌ها و دروازه‌های شهر و نیز وکاله‌ها که بناهایی دارای حیات‌اند و از واحدهای مسکونی در اشکوبهای بالایی و کاربرد تجاری در طبقه هم‌کف تشکیل می‌شوند، از بناهای چشمگیر این شهر تاریخی به شمار می‌آیند. ساختمانی معروف به «سبیل - کتاب» دارای یک آب انبار عمومی و مکتبی در طبقه بالایی برای آموزش قرآن به

مترجم: مهندس نیلپر هنرور

اجزای بافت تاریخی قاهره: قاهره قدیمی شهری رومی است؛ فسطاط اولین پادگان عرب است؛ شهر قدیمی محل ارک سلطنتی القاهره است.

کثیبت ترون وسطایی قاهره در امتداد خیابان الجمالیه: ظواهر و عملکردها با ترن‌های گذشته چندان فرقی ندارند.

نوجوانان، سایر ویژگی‌های شهر قاهره را تشکیل می‌دهد.

این یادمان‌های برجسته در محله‌هایی با فضایی بسیار خاص واقع شده‌اند و جملگی به ارگ منتهی می‌شوند. در واقع، محل استقرار ارگ از نظر ترکیب کلی بافت تاریخی شهر بسیار پر اهمیت است؛ زیرا، دیدگاه مناسبی فراهم می‌آورد که از آنجا می‌توان محیط بلافاصلش، یعنی بافت تاریخی قاهره و گورستان‌های وسیع آن را مشاهده کرد. تشریح این بافت ویژه می‌تواند تاریخچهٔ تکوین این شهر را بخوبی آشکار کند.

سرآغاز

قاهرهٔ کهن، محدوده‌ای که به پیش از اسلام باز می‌گردد، در جنوب و به فاصله‌ای نه چندان دور از رود نیل قرار گرفته است. این مکان به جایگاه «برج و باروی» رومی حافظ گذرگاه نیل مربوط می‌شود. با رواج مسیحیت به عنوان دین رسمی امپراطوری روم، کلیساهای بسیاری در این محدوده بنا شد. یادمانهای قبلی زیادی تا به امروز بر جای مانده‌اند.

فُسطاط (پادگان)، مرکز عمده‌ای بود که همزمان با عبور نیروهای مسلمان از صحرای سینا، در سال ۶۱۱ میلادی، برای ترویج اسلام در قارهٔ افریقا در نزدیکی قلعهٔ مسیحیان احداث شد. در اینجا، عمر و بن عاص فاتح عرب اولین مسجد افریقا را بنا کرد که اکنون بر اثر بازسازیهای مکرر، شکل اولیه‌ی خود را کاملاً از دست داده است.

فرمانروایان بعدی نیز هر یک شهرک‌های جدیدی در ارتفاعات شمال فسطاط بنا کردند. شهر العسکر که امروزه هیچ نشانی از آن بر جای نمانده است، در سال ۷۵۲ میلادی بنیاد نهاده شد. حدود ۱۲۰ سال بعد، فاتحی دیگر، به نام احمد بن طولون، شهرکی به نام القطاعی با مساحتی برابر وسعت مرکز شهر لندن بنیاد کرد، و هر چند که امروزه اثری از آن باقی نیست، اما مسجد با شکوهش هنوز هم بزرگترین عبادتگاه اهالی قاهره به شمار می‌آید. قدمت مسجد ابن طولون به قرن نهم میلادی، یعنی هنگامی که شهر «ونیز» چیزی بیش از چند کلبه‌ی چوبی نبود، می‌رسد.

تا سال ۹۷۴ میلادی، شهر باشکوهی به نام القاهره به دست فاتحان جدید یا سلسله‌ی فاطمی بنا شده بود، که

در آنجا، دیوار و دروازه‌هایی مقرر حاکمان را از ساکنان فسطاط جدا می‌کرد. تنها ساختمان‌های بازمانده از این دوران، مسجدالازهر (که بعدها در آن تغییراتی داده شد) و حوزه‌ی علمیه‌ای است که به سال ۹۸۹ میلادی بنیان گذاشته شده. طرح امروزی خیابان‌ها و جهت معابر عمومی شهر، مثل محور المرفال‌الدین و نیز الجمالیه - خیابانی تقریباً شرقی - غربی - یادگارهای دوران فاطمی‌اند که تزیینات بسیار زیبا و سنگی نمای بناهای آن مثل مسجد باشکوه الاقمار (دیوار دیدنی شمالی، دروازه‌ی پرصلابت آن و باب زُوَیلة در جنوب)، نخستین بار در این شهر تاریخی معیار چنان گران سنگی در شیوه‌ی معماری به وجود آورد، که در قرون بعد جز تقلید از آن چاره‌ای برای سایر سازندگان نماند.

با آن که این دو شهر چندان از هم دور نبودند، زندگی ساکنان آن‌ها از یکدیگر متمایز و با هم بسیار متفاوت بود. قاهره مقرر خلیفه بود و اشخاص معمولی جز با اجازه‌ی مخصوص حق ورود به آن را نداشتند. در فسطاط واحدهای مسکونی، مانند خانه‌های منطقه تاریخی کنونی، غالباً مخروبه بودند. علت این امر هم یکی مالکیت مشاع آنها و مشاجرات دائمی مالکینشان بود که به غفلت از کار مرمت آن‌ها منجر می‌شد و دیگری دستمزد کارگران ماهرش بود که از میزان مال الاجاره این واحدها به مراتب بیشتر بود.

جمعیت این دو شهر روی هم رفته به ۵۰۰/۰۰۰ نفر می‌رسید، که به این اعتبار این دو شهر در شمار بزرگ‌ترین مراکز شهری قرن یازدهم قرار می‌گرفتند. در این جا، کالاهای تجاری نقاط دوردستی چون غرب اروپا و حتی چین، عرضه می‌شدند.

پایتخت مسلمانان پیرامون هسته اردوگاه فسطاط پا گرفت و به تشکیل غول شهر پهناور قاهره‌ی امروزی انجامید. از نظر باستان‌شناسان، فسطاط یکی از جایگاه‌های باستان‌شناسی وسیع، حاوی اطلاعات ارزشمندی - غالباً به صورت اسناد و اشیای باستانی - درباره وضعیت زندگانی مردم است. دیگران به خاطر نزدیکی این ناحیه به محدوده‌ی مرکزی پایتخت، گستره ۳۰۰ هکتاری آن را به چشم ملکی ارزشمند در دل شهری می‌نگرند که نیاز مبرمی به زمین دارد.

ارگ

ارگ اولین گستره عمده‌ای بود که خارج از ناحیه فاطمیه گسترش یافت. پس از آن که شهر بی‌دفاع فسطاط در سال ۱۱۶۸ میلادی - برای جلوگیری از اشغال آن به دست صلیبیون - طعمه حریق و ویران شد، کل جمعیتش در شهر قاهره اسکان یافت که دارای حصار بود و ارگ آن از سال ۱۱۷۶ میلادی به تدریج به دستور فاتح جدید، «صلاح‌الدین ایوبی»، در پای تپه‌های «مقطم»^(۱) بنا، و به مرکز قدرت و حکومت جدید بدل شد.

اکثر جانشینان صلاح‌الدین ایوبی تا قرن نوزدهم در ارگ می‌زیستند. در این هنگام بوده که با ساخته شدن یک مسجد و کاخ به سبک معماری عثمانی اهمیت ارگ به عنوان یک قلعه نظامی زایل شد. این ارگ با مساحتی معادل ۲۳ هکتار هنوز هم بزرگترین و سالم‌ترین استحکامات خاورمیانه به شمار می‌رود و از آنجا که در دشت قرار گرفته است، هنوز هم با اشراف بر شهر قاهره تا محل اهرام در جیزه، چشم‌اندازی بسیار زیبا دارد. صاحب منصبان لشکر صلاح‌الدین، جملگی «مملوک»^(۲) بودند. آنان گروه گروه از کرانه‌های ولگا در حاشیه دریای خزر به قاهره آمدند؛ از سال ۱۲۵۰ تا ۱۵۱۷ بر آن شهر فرمان راندند و در حکومت طولانی خود قاهره را به شهری پر شکوه و جلال تبدیل کردند.

بسیاری از برجسته‌ترین آثار معماری در قالب مجتمع‌های بزرگ، به دوره‌ی ممالیک بر می‌گردند. یکی از جاه طلبانه‌ترین این آثار که در سال‌های ۸۵-۱۲۸۴ به دست سلطان مجمدبن قولون ساخته شد، مجتمعی است مرکب از مدرسه، مقبره، و بیمارستان با نمای گیرایی از شهر به طول تقریبی ۷۰ متر. ۵۰ سال بعد، سلطان حسن مسجد عظیم چلیپایی شکلی را در نزدیکی ارگ بنا نهاد، که در هر گوشه آن مدرسه‌ای ساخته شده بود.

انتقال قدرت در میان ممالیک به ندرت به صورت مسالمت‌آمیز انجام می‌گرفت، بلکه پس از کشمکش مابین گروه‌های قدرت، آن گروه که مسلط می‌شد سلطان را از میان خود برمی‌گزید. در هر حال، زمامداری موفق و طولانی ممالیک، دوره‌ای درخشان در تاریخ شهر قاهره به شمار می‌آید.

اجتماعات محلی که استطاعت مالی چندانی ندارند، عامل فرسودگی شدید شهر تاریخی شناخته شده‌اند. در نتیجه، مقامهایی مسؤول بر این باورند که جابه‌جایی ساکنان بی‌بضاعت، می‌تواند شرایط میراث ارزشمند را بهبود بخشد.

گورستان‌ها

گورستان‌های تاریخی قاهره به دو ناحیه عمده تقسیم می‌شوند. گورستان جنوبی در شرق محله فسطاط، و گورستان شمالی در شرق شهر تاریخی قرار دارد. گورستان جنوبی از زمان اشغال شهر به دست مسلمانان، گورستان اصلی بوده است. این گورستان از تمرکز مجموعه‌های بناهای یادبود به وجود آمده است؛ برخلاف گورستان شمالی که مقبره‌ها و گورهای ممالیک در آن قرار گرفته از الگوی خطی پیروی می‌کند. از آنجا که نگهداری چنین مقابری نیازمند خدمه بسیار بود، آنها را در کاربری‌های درآمدزا ادغام کردند تا هزینه سنگین یادمانها تأمین شود. به این ترتیب، این مقبره‌ها خود هسته‌های شهری را به وجود آوردند.

مجموعه‌های عمده به نام سلاطین مملوک «برقوق»، «بارس بی» و «قیطابی» نامیده شده‌اند. مجموعه قیطابی که از مقبره، مدرسه و سیل، کتاب تشکیل می‌شود، نگین معماری آن دوره‌ی قاهره به شمار می‌آید. همواره سنت زندگی کردن در میان مردگان وجود داشته است. در حال حاضر، به علت فشارهای شدید ناشی از ازدیاد جمعیت، بیش از دویست هزار نفر در اطراف مقبره‌ها کار و زندگی می‌کنند. تراکم جمعیت و کمبود مسکن موجب ساخت و سازهای چم‌شگیری در جوار مقبره‌ها شده است. ممالیک در قرن چهاردهم شهر کوچک مجزای «بولاق» را بنا نهادند. این شهر که در فاصله‌ی ۱/۵ کیلومتری شهر تاریخی واقع شده سرانجام به بندر اصلی شهر قاهره تبدیل شد. در زمان سلطه‌ی عثمانیان (۱۷۹۰ - ۱۵۱۷ میلادی)، تجارت با استانبول افزایش یافت و بولاق شهری پر رونق شد. بسیاری از ۴۵ و کاله آن در نزدیکی مسجد «سینان پاشا» هنوز بر پا هستند. امروزه در حدود ۴۰۰۰۰ نفر آنجا زندگی می‌کنند که در کارگاه‌های ساخت قطعات فلزی وابسته به کارخانه‌ها و صنعت ماشین‌سازی مشغول به کارند.

توسعه‌ی شهری قاهره

ناپلئون در سال ۱۷۹۸ تا قاهره پیشروی کرد و بالاخره با ارتش مدرن خود بر ممالیک که از تسلیحات و لباس‌های سنگین و ناکارآمد استفاده می‌کردند، چیره شد. در سال ۱۸۱۱، محمدعلی، افسری آلبانیایی تبار در ارتش ترکیه ممالیک صاحب نفوذ بازمانده در ارگ را به قتل رساند و مصر را ملک خصوصی خود اعلام کرد. در سال ۱۸۵۲ گروه کارشناسان ناپلئون بررسی معروف توصیف مصر^(۳) را ارائه کردند و خیابان‌های مستقیم و میدان‌های باز را از نو در قاهره ایجاد کردند.

محمدعلی قاهره را به سمت شمال غربی توسعه داد. جانشینان او، و سپس از سال ۱۸۸۲ بریتانیایی‌ها با کشیدن بلوارهای جدید و ساختن محله‌های نو و ادغام شهر جدید هلیوپولیس با قاهره، در سال ۱۹۰۶ از آن پایتختی اروپایی ساختند. در این میان، شهر سنتی قاهره با تراکم جمعیت رو به افزایش و شرایط زیستی نامناسب مورد بی‌توجهی قرار گرفت و بر آن چشم پوشیدند.

وضعیت کنونی شهر تاریخی

شهر تاریخی با مساحتی حدود ۴ کیلومتر مربع، در قلب منطقه شهری قرار گرفته و تحت فشارهای بسیار برای ایجاد تغییر، هویت سنتی آن کم رنگ شده است. خیابان‌های ازهر یکی از مسیرهای اصلی شرقی - غربی قاهره است که شهر تاریخی را به دو بخش تقسیم کرده که رابطه آنها تنها با یک پل فلزی برقرار می‌شود. ساختمان‌های بزرگ نوساز در هر دو طرف در حال تغییر دادن الگوی کاربری زمین و بلعیدن بافت سنتی شهری‌اند.

طی سی سال اخیر، شهر تاریخی با وجود نقاط پرتراکم و ازدحام، یک سوم جمعیت خود را از دست داد. اما هنوز نقاط شلوغ و پرتراکمی به چشم می‌خورند. نیمی از جمعیت ۳۱۰۰۰۰ نفری آن زیر خط فقر زندگی می‌کنند. حدود ۳۰۰۰۰ نفر (تقریباً ده درصد جمعیت) زاغه‌نشین، بی‌آن که حق تصرف یا هرگونه حق قانونی دیگری داشته باشند، در آلودگی‌ها، زمین‌های بایر و ساختمان‌های مخروبه زندگی می‌کنند. محدوده‌ی شهر تاریخی در شرق تا حصار شهر و در غرب تا خیابان «پورت سعید» ادامه دارد. در دروازه‌ی باب الفتوح و باب النصر مرز شمالی را تعیین و مشخص می‌کنند. مسجد ابن طولون نمایانگر مرز جنوبی است.

طول این محور شمالی - جنوبی برابر فاصله‌ی مابین «ماربل آرچ» و «سیرک هولبورن» در لندن، یا طاق پیروزی و لوور در پاریس یا مرکز راکفلر و پارک «میران» واشنگتن در منهتن است. خیابانهای باریک و شلوغ با ساخت و سازهای به هم پیوسته و هم ارتفاع بیانگر هویت و سرشت شهر تاریخی‌اند. بیش از این شهر تاریخی به محله‌های قومی یا حُرَس (حراست شده) با شبکه‌ی خیابانی و دروازه‌های

نمی‌توان درهای شهر تاریخی را به روی مردمانی که در آن به کار و زندگی مشغول‌اند، بست. کارکردن با اجتماعات محلی می‌تواند به نتایج پرباری انجامد.

اصلی خود تقسیم می‌شد، که شب‌ها بسته می‌شدند. حرسها (مناطق حراست شده) دیگر مفهوم اجتماعی سابق را ندارند، اما بخش‌هایی از شبکه‌های خیابانی آن‌ها و تعدادی از دروازه‌هایشان هنوز کارآیی دارند. این الگو فضاها و کنج‌های کوچکی بر سر تقاطع‌ها پدید می‌آورد که فضاهای تجاری محلی لازم را تشکیل می‌دهند. ورای این خیابان‌های پر جنب و جوش، مساجد بزرگی با گنبد‌ها و مناره‌های شان حضوری آرام دارند. در مقابل، احجام عظیمی چون مسجدالحکم، سلطان حسن و ابن طولون خود را از بافت همگن شهر تاریخی جدا می‌کنند.

دلیل فشردگی ساخت و سازها، کمتر از یک درصد مساحت کل شهر تاریخی به فضاهای باز تاریخی اختصاص یافته است، در حالی که راه‌ها بیست و پنج درصد آن را تشکیل می‌دهند. به همین ترتیب، فضاهای دافع هم کوچک‌اند. از این رو، محیط خیابان (مغازه‌ها و خانه‌ها) در نقش کانون فعالیت و برای تعامل اجتماعی به جایگزین قابل توجهی برای فضای باز تبدیل می‌شوند.

واقعیت این است که مردم محلی حق سنتی استفاده از فضای عمومی را برای خود قائل‌اند. مفهوم «الفینه» در شکل‌گیری محیط خیابان، نقشی اساسی ایفا می‌کند. الفینه متضمن رابطه‌ای است که مابین فضای داخلی، بی‌ساختمان و بخشی از پیاده‌رو برقرار می‌شود. خیابان‌های مسکونی هم به همین ترتیب در وقایع اجتماعی و خانوادگی مانند آیینهای عروسی و مراسم تشییع جنازه مورد استفاده قرار می‌گیرند.

ضوابط و مقررات رایج ساختمانی با دریافتن اهمیت الفینه، پیشروی ساختمان‌ها در خیابان را تا آنجا که سبب بروز اختلال در حرکت سواره و پیاده نشود مجاز می‌دانند. در واقع، مالک فضای پیاده‌روی مجاور ساختمان را توسعه قانونی آن به حساب می‌آورد و خود را در ایجاد فضایی مناسب برای امرار معاش و زندگی در پیاده‌رو آزاد می‌داند. این سرریز فعالیت‌ها به خیابان موجب رفت و آمد عابران پیاده در معبر سواره می‌شود. با همه اینها، چنین کارکردی هم از نظر اقتصادی برای خیابان منطقی است و هم به یکپارچگی اجتماعی بیشتر محل می‌انجامد.

حفاظت از میراث تاریخی

منابع قابل حصول برای حفاظت از میراث ارزشمند تاریخی در مقایسه با وسعت کار ناکافی‌اند. با وجود برنامه‌های بی‌شمار و مطالعات بی‌پایان، هنوز محدوده‌ای قانونی برای حفاظت و احیاء، در چارچوب برنامه‌های سازمان یافته از سوی دولت و سایر نهادها مشخص نشده است. به خصوص، از آنجا که بهره‌برداری از توانایی‌ها [و زمینه‌ها]ی جهانگردی کامل نیست، فرصتهای شغلی و مشارکت اجتماعی در این جا به چشم نمی‌خورد.

وضعیت نامناسب زیرساخت‌های شهری، بخصوص حل نشده ماندن معضل آبهای سطحی یکی از مهمترین عوامل ویرانی سریع یادمان‌ها و بناها بوده است. زمین لرزه سال ۱۹۹۲، به تخریب بیشتر بناهای تاریخی انجامیده، دیوارها ترک برداشته، مناره‌ها کج شده و گرداگرد بسیاری از یادمان‌ها همچنان داربست برپاست.

با تمرکز قدرت و ثروت در خارج از شهر تاریخی، به وضعیت آن توجه کافی نمی‌شود. اجتماعات محلی که استطاعت مالی چندانی ندارند، عامل فرسودگی شدید شهر تاریخی شناخته شده‌اند. در نتیجه، مقامهایی مسؤول بر این باورند که جابه‌جایی ساکنان بی‌بضاعت، می‌تواند شرایط میراث ارزشمند را بهبود بخشد. اما نمی‌توان درهای شهر تاریخی را به روی مردمانی که در آن به کار و زندگی مشغول‌اند، بست. کارکردن با اجتماعات محلی می‌تواند به نتایج پرباری انجامد.

از سوی دیگر، هم پوشانی و تداخل مسئولیت‌ها و سردرگمی مقامات گوناگون در مورد یادمان‌ها و در زمینه

فقدان مدیریت شهری به فلج شدن سازمانی و ناتوانی در هدایت منابع می‌انجامد. در نتیجه، به نظر می‌رسد جامعه بین‌المللی از مشارکت مؤثر (فنی و مالی) در این زمینه ناتوان است.

مدیریت شهر تاریخی به چشم می‌خورد. بیشتر "ریب‌ها، آسیب‌ها، و از شکل افتادگیهایی که به شهر تاریخی وارد آمده‌اند، پیامد ساخت و سازهای مجازی‌اند که بر پایه‌ی ضوابط و مقررات قانونی احداث شده‌اند. قانون، بازسازی ساختمان‌های همجوار یادمان‌ها را منع کرده تا با فرو ریختن آن‌ها فضایی خالی برای محافظت یادمان در مقابل ساخت و ساز فراهم آید. پایین بودن نرخ اجاره هم موجب بی‌توجهی به نگهداری ساختمان می‌شود. مجوزهای رسمی برای فعالیت صنایع گوناگون (از تصفیه مس، انبارهای الوار و کارگاه برش سنگ مرمر گرفته تا تعمیر اتومبیل) در ساختمان‌های تاریخی یا در کنار آن‌ها، آلودگی هوا و آلودگی صوتی و بصری ایجاد کرده، تأثیر منفی بر بناها به جای می‌گذارند.

از ۳۱۳ باب ساختمان فهرست شده در خود شهر تاریخی، بیش از ۹۵ درصدشان به وزارت اوقاف تعلق دارد. اما شورای عالی میراث باستانی وظیفه حفاظت از یادمان‌ها را برعهده دارد که اعتبار سالانه آن تنها برای مرمت پنج یا شش بنا کفایت می‌کند.

علاوه بر این، فقدان مدیریت شهری به فلج شدن سازمانی و ناتوانی در هدایت منابع می‌انجامد. در نتیجه، به نظر می‌رسد جامعه بین‌المللی از مشارکت مؤثر (فنی و مالی) در این زمینه ناتوان است. فوریت موضوع، آن را شایسته توجه عالی‌ترین رده‌های دولت و پی‌ریزی و پشتیبانی سیاستی مطمئن برای احیاء می‌کند. چنین حرکت قاطعی، جامعه بین‌المللی را به مشارکت فنی و مالی در مقیاس وسیع ترغیب می‌کند.

برنامه‌های بهسازی

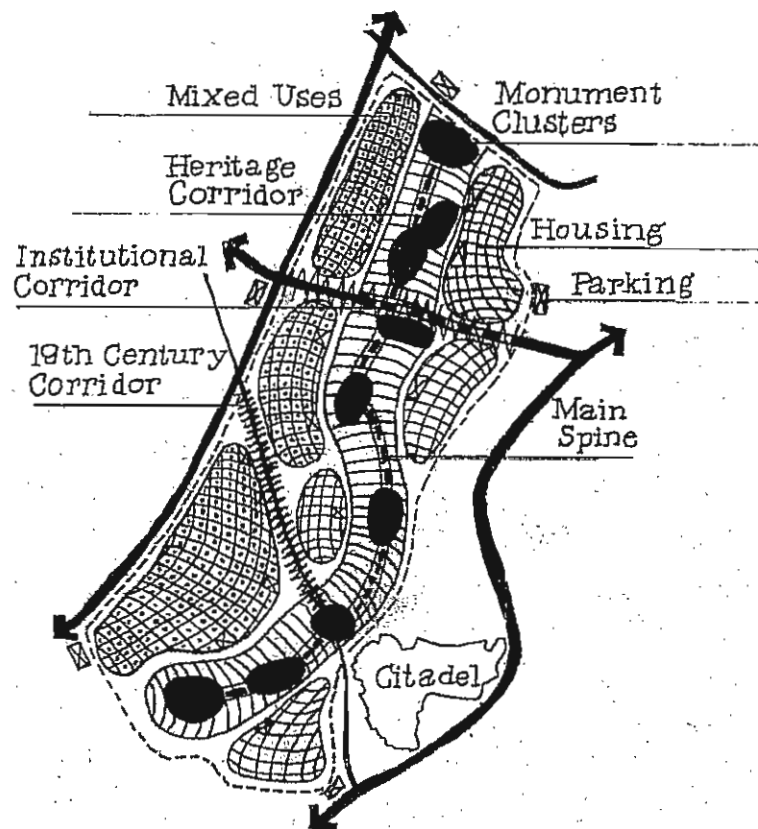
برای حل این مشکلات، طرح «پروژه بهسازی قاهره تاریخی» ظرف یک سال از سوی برنامه توسعه سازمان ملل و شورای عالی میراث باستانی در دستور کار قرار گرفت. هدف این طرح حفاظت میراث شهری و توجه به آن و ارتقای کیفی سطح زندگی ساکنان شهر تاریخی بود. به این دو مؤلفه به صورتی هم‌سنگ و جداناپذیر نگریسته شد. سه جزء اصلی طرح از این قرارند: اول، طرح راهبردی؛ دوم بازشناسی محدوده‌های اقدام ویژه و سرمایه‌گذاری بین‌المللی؛ سوم، ایجاد نهادهای دولتی و ساختاری سازمانی برای نظارت عملیاتی که نیازمند قدرت اجرایی لازم برای از میان برداشتن سریع موانع بسیاری است که موجب کندی اقدامات می‌شوند. یازده محدوده برای حمایت مالی خارجی شناسایی شدند.

بررسی دقیق گستره نشان می‌دهد که یادمان‌های عمده در نزدیکی یکدیگر واقع شده‌اند، و گرد آمدن طبیعی آن‌ها به صورت گروه، بر ارزششان می‌افزاید. به طور کلی، نه مجموعه یادمانی شناسایی شدند که هر یک قانونی برای بازسازی، بهسازی و حفاظت به شمار می‌آیند. این مجموعه‌ها در طول خیابان المعز قرار می‌گیرند که

ستون فقرات شهر تاریخی (و قسمتی از خیابان الجمالیه) است و تا گذر خیامان (خیمه‌دوزان) در جنوب ادامه می‌یابند، در امتداد درب الاحمر هم جهت با مسجد سلطان حسن به مسجد ابن طولون راه می‌پرند. خیابان‌های اصلی گروه‌های ساختمانی نیز که پیوستگی میان گستره وسیعی از اماکن را فراهم می‌کنند، اهمیتی کم‌تر از خود مجموعه یادمان‌ها ندارند. گستره‌ای که این گروه‌ها در آن گنجده‌اند، دالان میراث نام‌گرفته و هسته اصلی جذب جهانگردان است و در امر بازسازی، بهسازی و حفاظت اولویت نخست را به خود اختصاص داده است. البته، بیشتر بناهای ثبت شده، مانند بناهای دالان میراث را باید برای بهره‌برداری مجدد مرمت و تجهیز، و آنها را در برنامه‌ریزی ساخت و ساز محلی ادغام کرد.

با خروج از دالان میراث، در سمت شرق تأکید اصلی بر تأمین مجتمع‌های مسکونی مناسب محلی ساز است و غرب دالان به کاربری‌های مختلط اختصاص دارد.

در طرح راهبردی تلاش می‌شود که ضمن توجه به سرشت انداموار منطقه، دسترسی‌های بافت تاریخی قاهره بهبود یابد. در این طرح حجم آمد و رفت متناسب با ظرفیت محیطی پیش‌بینی می‌شود، بی‌آنکه به خیابان‌کشی و تعریض آشکار روی آورد. شماری از سیاست‌های بهسازی، پشتیبان طرح راهبردی‌اند و به حفظ میراث، محیط و حمل و نقل، تاسیسات شهری، مباحث اجتماعی-اقتصادی، مسکن و زمین می‌پردازند. به این ترتیب، طرح راهبردی نه یک نقشه ایستاست و نه یک طرح جامع معمولی، بلکه نقشه پویایی از اقدامات انعطاف‌پذیر و متغیر است.

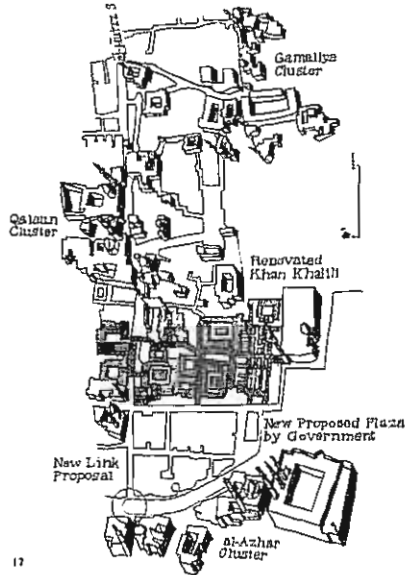
ایده‌های طرح راهبردی - دالان میراث مجموعه‌های یادمانی گوناگون را به هم مرتبط می‌کند؛ فضاهای مسکونی و کاربری‌های جدید به زندگی شهر فنا می‌بخشند.

خیابان المعز

مسیر اصلی عابران پیاده، خیابان المعز - ستون فقرات شمالی - جنوبی از باب الفتوح تا نزدیکی مسجدابن طولون - است. فعالیت‌های گوناگونی در امتداد آن، به ویژه از باب الفتوح تا گذر خیامان به چشم می‌خورد که شامل کاربری‌های مسکونی، جهان‌گردی، تجاری و به طور روزافزون، صنایع تولیدی‌اند و هر یک در ماهیت و روند ساخت و ساز مؤثرند.

در بخشی از طرح راهبردی، ایده‌هایی برای طراحی شهری خیابان المعز از باب الفتوح تا باب «زویله» به طول ۱/۵ کیلومتر ارائه شده است. قسمت اعظم این مسیر از ساعت ۹ صبح تا ۹ شب برای عبور ساده در نظر گرفته شده است و خدمات رسانی خارج از این ساعات انجام خواهد شد؛ اما دسترسی اضطراری به این مسیر همواره امکان‌پذیر است. برخورد مناسب با سطح معابر و مبلمان شهری برای شاخص‌تر کردن خیابان المعز در حد فاصل دو دروازه توصیه شده است. پوشش کف باید ساده و بی‌واسطه باشد تا کیفیت شهری خیابان و شکل نامنظم آن بهتر نمایانده شوند.

از دیرباز در قاهره بازارچه‌هایی فعال بوده‌اند که هر یک کالایی خاص عرضه می‌کرده‌اند. چنین بازارچه‌هایی از طریق ایجاد رقابت بیشتر، به بالا رفتن کیفیت کالا می‌انجامند و بازاریان دامنه گسترده‌ای از کالاها را به قیمتی مناسب عرضه می‌کنند. در ضمن، این بازارچه‌ها بر اعتبار و شهرت مکان‌های مشخص می‌افزایند. از این رو، بازسازی و ساخت این گونه عملکردها و فعالیت‌ها به صورت زنجیره‌ای از بازارچه‌ها و کاله‌ها در طول ستون فقرات پیشنهاد می‌شود. باید کاربرد و کاله‌های تخصصی که حتی الامکان در امتداد ستون فقرات و در مجاورت آن در داخل راهروی حای میراث تاریخی، احیا شود. با این عمل‌گروه‌های فعال ترغیب خواهند شد. به ساخت و سازهایی پیردازند که از لحاظ محیطی مقیاسی سازگار داشته باشند. به این ترتیب، کاله‌ها با دامنه گسترده‌ای از کاربری‌ها (مانند هتل، مهمان‌پذیر، فضاهای نمایشگاهی، کافه‌ها و رستوران‌ها) به دامن حیات شهری باز می‌گردند و همزمان با آن تأثیر خیابان المعز بر محیط پیرامون افزایش می‌یابد.

مجموعه‌های یادمانی اطراف مجموعه قولون که به خان الخلیلی و جمالیه می‌پیوندند؛ پر رفت و آمدترین منطقه جهان‌گردی نیازمند مداخله و تعمیر دقیق است.

ممبر سر پوشیده در جمالیه: هسته تاریخی، پیچیده‌تر و آسیب‌پذیر تر از آن است که به دست متاع شخمی سپرده شود.

این یادمانها که در امتداد ستون فقرات گردآمده‌اند، از ماهیت خاص خود برخوردارند و از این رو، طراحی در کنار آن‌ها به ویژه در زمینه نوسازی بناها و ساختارها باید از کیفیتی مطلوب برخوردار باشند. یکی از این گروه‌ها در مجموعه «قولون» در منطقه خان الخلیلی، پر جاذبه‌ترین منطقه گردشگری، واقع شده است. این مجموعه‌ها با

هر گونه سیاستگذاری باید برای احیاء، بهسازی و حفاظت تدوین شود تابه ارتقای کیفیت زندگی ساکنان انجامد.

میراث منحصر به فرد معماری خود یکی از مهم‌ترین نقاط دیدنی شهر قاهره به شمار می‌آید. علاوه بر آن، این مجموعه به مجموعه خیابان الجمالیه پیوند می‌خورد. کف‌سازی این بخش نامنظم خیابان المعز باید ساده باشد و در آن از مصالح سنتی بهره‌گیرند تا بناها به خوبی خود را نشان دهند.

کف‌سازی در امتداد این بخش از خیابان باید به ورودی خان الخلیلی متصل شود. این کار باید همراه با مرمت خان الخلیلی و بازنمایی و کاله‌های حیرت‌انگیز و پرهیبت موجود در این بخش (که در حال حاضر پشت نمای مغازه‌ها پنهان‌اند) انجام شود تا این منطقه برای بازدیدکنندگان بی‌شمار، به صورت محیطی دلپذیر درآید. جانمایی دقیق ساختمان‌های نوساز بر روی زمین‌های بایر یا مخروبه، باید چنان باشد که بر شأن و اهمیت این مجموعه یادمانی تأکید گذارد. هر جا که قرار باشد عمارات محکم و سالم دهه‌های گذشته برای مدتهای مدید همچنان برجای بمانند، شاید بتوان با تغییراتی سطحی (مانند تغییر رنگ و بافت) کیفیت ضعیف طراحی برخی از آن‌ها را تا حدی جبران کرد.

زمینه حفاظت - بافت تاریخی در قاهره

تمرکز یادمان‌های تاریخی در قاهره نیازمند اقدام سریع برای بهبود وضعیت و نگهداری میراث شهری است. حفظ متن کالبدی موجود و پراکندگی یادمان‌ها، اهمیتی اساسی دارد. هر گونه سیاستگذاری باید برای احیاء، بهسازی و حفاظت تدوین شود تا به ارتقای کیفیت زندگی ساکنان انجامد. هر گونه تلاشی در زمینه حفظ و احیای بافت تاریخی قاهره، نوسازی پایه اقتصادی، افزایش سرمایه‌گذاری و بهسازی ساختار مالی برای گردآوری سرمایه و پشتیبانی از روند احیاء به کمک قدرتی کارآمد را دربرگیرد. مشارکت فعال مردم محلی عاملی اساسی در موفقیت هر یک از اقدامات پیشنهادی در هسته تاریخی محسوب می‌شود.

وضعیت فعلی منطقه چندان بحرانی است که باید برای نجات بافت تاریخی قاهره و یادمان‌های بی‌شمار آن اقدامات فوری و کلان صورت گیرد. شیوه برخورد دیگر، رها کردن هسته تاریخی در دست منافع شخصی و تمرکز بر حفظ چند یادمان مستقل است. چنین اقدامی برای مصر و تمام جهان ضایعه‌ای جبران‌ناپذیر به بار خواهد آورد.

***

جیم آتونو در قالب طرحهای متعدد و گوناگون سالیان متمادی در بافت تاریخی قاهره درگیر بوده است. او مدیر اجرایی طرح‌های پیشنهادی یونسکو (۱۹۸۰) بوده و به عنوان مشاور یونسکو مسئول شناسایی نواحی حفاظت‌شده بافت تاریخی (۱۹۸۲) است. همچنین، سال‌هاست که مشاور شورای عالی میراث باستانی را برعهده دارد. وی در سال ۱۹۹۶ از سوی برنامه توسعه سازمان ملل مأمور تهیه گزارش طرح احیای بافت تاریخی قاهره شد و در طول مدت تهیه طرح مشاور عالی آن نیز بوده. علاوه بر نوشتار این مقاله، همه طرح‌ها نیز از خود اوست. ■

پی‌نوشت‌ها:

1- Muqattam Hills

۲- Mamluks: بنده و درم خریدنده و در بعضی موارد عنوان خاص بردگان سفید پوست. م

3- Description de L'Egypte

منبع:

این مقاله در مجله "Architectural _ Review" مارس ۱۹۹۸، صص ۷۰-۷۷ به چاپ رسیده است.